

בחירה חופשית מול גזירות של הקב"ה

יודעים אנו כי אין אות אחת בתורה מיותרת, קל וחומר שאין מלה מיותרת. יעקב אבינו שלח את בנו יוסף לברר עבורו מה שלומם של שאר בניו שהיו רועים צאן במרחקים. כתוב בבראשית (פרק לז)

(י"ד) וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ נָא רְאֵה אֶת שְׁלוֹם אַחֶיךָ וְאֶת שְׁלוֹם הַצֹּאן וְהַשְּׂבִינִי דָּבָר. וַיִּשְׁלַחְהוּ מֵעֵמֶק חֲבֵרוֹן וַיָּבֵא שָׂכְמָה.

(ט"ו) וַיִּמְצְאוּהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תוֹעֵה בְּשָׂדֵה, וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לְאִמּוֹר מַה תִּבְקֶשׁ?

(ט"ז) וַיֹּאמֶר אֶת אַחֵי אָנֹכִי מִבְּקֶשׁ. הֲגִידָה נָא לִי אֵיפֹה הֵם רֹעִים.

(י"ז) וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה, כִּי שָׁמַעְתִּי אֹמְרִים גִּלְכָּה דוֹתִינָה. וַיֵּלֶךְ יוֹסֵף אַחֵר אֲחָיו וַיִּמְצְאֵם בְּדוֹתָן: (בראשית לז, יד-יז).

שלושה פסוקים אחרונים הללו תמוהים הם. בשביל מה לתורה לספר לנו פרטים שאינם נוגעים לעצם סיפור מכירת יוסף? ודאי אין התורה עוסקת בתיאור ספרותי בלי מטרה מסוימת, אלא יש כאן לימוד בהלכות כיבוד אב ואם. אביו שלח אותו לשכם, יוסף לא מצא אותם שם. ברור שהיה יכול לשוב לביתו ולהודות לאביו שלא הצליח למצוא אותם, ובמיוחד שידע שהם שונאים אותו. משום מה לו להתאמץ? אבל כיון שאביו דאג, יוסף טעה בשדות פה ושם לחפש ולאתר אותם, כלומר השתדל בכל יכולתו ואף הלך עד דותן כי שמע מאיזה עובר אורח שהם שם. הרי זהו לקח לדורות, כמה הבן צריך להשתדל לעשות נחת רוח לאביו ולהתגבר על יצר העצלות.

אבל ד"ר נחמה לייבוויץ (בספר "עיונים בספר בראשית", עמ' 275-276) מוצאת בשלושה פסוקים אלו מימד עמוק יותר. על הפסוק "וישלחו מעמק חברון" (בראשית לז, יד) כותב רש"י: "והלא חברון בהר? [וכיצד מתוארת חברון כעמק?] אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם'". זאת אומרת, יעקב חשב לתומו כי שולח הוא את יוסף כדי לברר מה שלום האחים, ויוסף חושב שהוא הולך כדי לקיים מצוות כיבוד אב, אבל הקב"ה מתכנן הכל כדי להביא את האחים לתפוש את יוסף ולמכור אותו למצרים. שם במצרים יסבול יוסף צער ועוני מספר שנים, ומבית הסוהר יצא למלוך ועוד ימלוך משך שמונים שנה (מגיל 30 ועד גיל 110) ויפרנס כל עמי האזור.

גם משפחת אביו עם כל צאצאיהם, שבעים במספר, יתפרנסו בכבוד תחת חסותו של יוסף. יתקיים חזון החלומות שהוא חלם עליהם. ועוד, חיי יוסף בצער ומצוקה הם רק הכנה בזעיר אנפין לחיי האומה כולה במצרים שהיו בצער ומצוקה משך שנים רבות

עד שהגיע תור משה בשליחותו של ה' להוציא אותם משם בנסים ונפלאות ולהביא אותם לארץ זבת חלב ודבש, הארץ המובטחת.

זאת אומרת היו כאן שני סוגי שליחות, הנגלה לפי כוונת בני אדם והנסתר לפי כוונת ההשגחה העליונה. בני אדם עושים לפי מיטב הבנתם ואינם צופים מראש מה הן התוצאות מרחיקות לכת, אבל הקב"ה מתכנן הכל מראש ומביא את הדברים למטרה נשגבה ויקרת ערך. ההשגחה של הקב"ה היא נפלאה וכל יכול. איש אלמוני מצא את יוסף טועה בשדה והדריך אותו לאן ילך. סידרה זאת ההשגחה העליונה כדי להביא את יוסף לאותו מקום שם ייתפש על ידי אחיו ויימכר למצרים, משם יעלה לגדולה ויכין את הרקע לגאולת ישראל ממצרים ודרכם לגדולה עולמית. כותב רמב"ן לעניין שלושה פסוקים בהם פתחנו: "ויאריך הכתוב:

[א] להגיד כי סיבות רבות באו אליו (ליוסף) שהיה ראוי לחזור לו, אבל הכל סבל לכבוד אביו.

[ב] ולהודיענו עוד כי הגזירה [שה' גוזר] אמת, והחריצות של בני אדם [לעקוף את הגזירה] שקר [כלומר מוטעה ולא תועיל]. כי זימן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם. ועצת ה' היא תקום" (רמב"ן על בראשית ל"ז, ט"ו). בלשון הבריות "הקב"ה מכופף את פעולות מעשי אנוש כדי להביא לתוצאה שנגזרה לפי ההשגחה העליונה".

נכון שצריכים אנו להשתדל בכל אפשרות אנושית להביא לתוצאות הרצויות לנו וכן להתפלל בכל לב עבור הצלחתנו במשימותינו, אבל אל לנו ליפול בייאוש ותסכול על הנראה לנו ככשלונות, לראות רשעים ופושעים בישראל המזיקים לעמנו, כי ודאי הקב"ה שליט בכל ויביא לידי מה שתכנן לעשות. צריכים אנו סבלנות ואמונה.

כך כותב הרב אברהם קוק: "בחקור האדם תכלית המעשים, ימצא שגם המעשים הטפלים שחשב שרק מקרים המה, כולם היו ויהיו יסודות להכנת טוב נעלה וכו'. וזה יקרא גדולת ה' וכו' כי גם הדברים הרחוקים והפעולות הנראות זרות, גם הנה מעשה ה' הנה, לתכלית נשגב היוצא מהם". ("עין איה", ברכות פרק ז' פסקא ב').

לא רק פעולות אנושיות הנראות משובחות אלא גם מעשי אנוש הנראים שליליים ורעים, גם אותם ירתום ה' לתוכניתו העולמית. וכך לשון הרב אברהם קוק במקום אחר: "כי דבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ, ח) והטוב המיועד אי אפשר שיופסד ע"י כל המון גלגולי סיבות שנראים כאילו באים לעכב את החסד העליון מהופיע בעולם. אבל אין זה כי אם מפאת השקפתינו הקצרה. אבל כשנישא דיעה למרחוק נראה כי ימין ה' רוממה ועושה חיל, ולא יפול דבר אחד מכל דבריו" ("עין איה", ברכות פרק ז' פסקא טו). "ולא תועיל אפילו הבחירה [האנושית] היותר רעה, לבטל עצת עליון" ("עין איה", ברכות פרק חמישי פסקא ס"ו).

הרעיון הנשגב הזה נרמז בתורה. כי גם מה שאחי יוסף חשבו להרע לו, ה' הפך הענין לטובה. כמאמרו של יוסף בעת שהתגלה לפניו: "ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה, כי למחיה שלחני אלהים לפניכם וכו' וכו'. ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה, כי [אם] האלהים. וישימני לאב לפרעה וכו' ומושל בכל ארץ מצרים" (בראשית מה, ה'ח'). ואחרי פטירת יעקב אמר להם: "ואתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה, למען עשה כיום הזה להחיות עם רב" (בראשית נ', כ'). הרי מפורש בתורה שגם כאשר בני אדם חוטאים ואף נענשים הם על מה שבחרו ברצונם החופשי, אבל התוצאות לשאר האנשים יהיו לברכה בסופו של דבר, אפילו כעבור שנים רבות.

וכך כתב הגאון ר' יעקב עטלינגר, מחבר "ערוך לנר", בספרו "מנחת עני" על התורה (בפרשת וישב) על הפסוק בשירת חנה: "ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם" (שמואל-א ב', ז) מדוע כתובה מלת "אף"? היה צריך לומר "משפיל ומרומם". אלא באה רוח הנבואה ללמד כי גם כאשר הקב"ה מביא השפלה לאדם, זה על מנת להביא אחר כך להתרוממות. למה הדבר דומה? כאשר האדם רוצה לזרוק חפץ אל הגובה הוא משפיל ידיו ומהמקום הנמוך ההוא זורק בעוצמה רבה כלפי מעלה, היא "ירידה לצורך עלייה". כך אם הקב"ה מוריש ומשפיל זאת אינה השפלה לשם ירידה, אלא לצורך ההתרוממות שתבוא עם הזמן. "משפיל אף מרומם", השפלה של ה' היא כדי לרומם [ובאמת חז"ל רמזו סוד גדול זה בעניין חטא מכירת יוסף, כך לשונם: "שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף; ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו; ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו; ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו; ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה; והקב"ה היה עסוק ובורא אורו של המלך המשיח" (מדרש בראשית רבה, תחילת פרשה פ"ה, עין שם פי' יפה תואר)].

ואמנם אין לנו לשכוח שיש אחריות אישית לכל מעשי האדם. האדם יובא לדין ולעונש על כל מעלליו. אבל החידוש במאמרנו זה הוא שהתוצאות שיגיעו לאדם חף מפשע הסובל ממעלליו של הפושע ודאי יהיו לו לטובה. וכך אמרו חז"ל "כל מה שעושה הקב"ה עושה לטובה" (ברכות ס', ע"ב).

גם בימינו עדים אנו למעללים רעים של השלטונות בישראל שמצירים לבניין ארץ הקודש ועוצרים את התרחבות הישוב היהודי בארצנו. אמנם ודאי הקב"ה יביא אותם לדין על כך, אבל בסופו של דבר לא יוכלו הרשעים לקלקל לעמנו ולארצנו. ה' יטה את כל התוצאות כדי למלא את הייעוד המקורי שהקב"ה תכנן מראש.

אנחנו בעידן הגאולה. לא יועילו כל מחשבות שוטנינו וכל מעלליהם לעכב ישועה גדולה זו. כך אמר הרב אברהם קוק: "וזאת היא גדולת ה', יכיר [אדם] איך הוא גדול אדונינו עד שאפילו המקומות הרחוקים והמעשים הנעשים מכח סיבות אנושיות בחירות [לפי בחירה חופשית של עושיהם] ולפעמים ג"כ משרירות לב הותל אשר לאדם, לכולם יש מערכה של הנהגה שמובילה יד עליון [=הקב"ה] להציב מהם מטרה של טובה רוממה לאין חקר" ("עין איה", ברכות פ"ז, פסקא ב').

בטוחים אנו בישועת ה'. גם יוסף הצדיק במשך כל ימות ייסוריו היה מתחזק במחשבה שה' לא עזב אותו אלא תמיד נמצא מולו. על הפסוק "וירא אדוניו כי ה' אתו" (בראשית לט, ג) מפרש רש"י שהיה שם שמים שגור על פיו, והגוי ההוא ראה זאת והתפעל מזה. וגם כאשר פיתתה אותו אשת אדוניו, דחה את הצעתה במאמר "וחטאתי לאלהים" (ל"ט, ט). וגם כאשר היה אסיר בבית הסוהר ענה לשר המשקים ולשר האופים: "הלא לאלהים פתרוני" (בראשית מ', ח). וגם כשעלה לגדולה והוצב במעלה רוממה של יועץ לפרעה, והמלך משבח אותו "תשמע חלום לפתור אותי", דחה יוסף את הדברים והתנצל [רק] "אלהים יענה את שלום פרעה" (מ"א, ט"ו-ט"ז). זאת אומרת יוסף היה תמיד חדור ההכרה שהקב"ה מנהל את כל ענייניו. כך גם אנו צריכים להמשיך בחינוכו של יוסף הצדיק, ולהיות משוכנעים שאלהים הוא המוביל לנו את כל המהלך של הגאולה. הפושעים והמורדים יבואו על עונשם, אבל כלל ישראל ישגשג ויצליח. מאז שיבת ציון לפני כמאה שנה הרבה מפריעים ומשטינים קמו עלינו, כמו סנבלט בימי קדם, בסופו של דבר ה' הצליח אותנו נגד כולם.

מה כתוב בעניין שחיתותם של שונאי ציון סנבלט ומרעיו, ומה כתוב בעניין השוקדים על בנין ציון? (נחמיה ג', ל"ג-ל"ח):

(ל"ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע סַנְבַלֵּט כִּי אֶנְחֲנוּ בּוֹנִים אֶת הַחוֹמָה וַיַּחַר לוֹ, וַיִּכְעַס הַרְבֵּה, וַיֵּלֶעַג עַל הַיְהוּדִים.

(ל"ד) וַיֹּאמֶר לְפָנָי אֲחִיו וַחֵיל שׁוֹמְרוֹן וַיֹּאמְרוּ: מַה הַיְהוּדִים הָאֵמְלָלִים עוֹשִׂים? הַיַּעֲזְבוּ לָהֶם, הַיִּזְבְּחוּ? הַיִּכְלוּ בַיּוֹם? הַיַּחֲיוּ אֶת הָאֲבָנִים מֵעֲרַמּוֹת הָעֶפְרָ? וְהָמָּה שְׂרֹפּוֹת!

(ל"ה) וְטוֹבִיָּה הָעֲמוּנִי אָצְלוּ וַיֹּאמְרוּ: גַּם אֲשֶׁר הֵם בּוֹנִים, אִם יַעֲלֶה שׁוֹעַל וַפְרָץ חוֹמַת אֲבָנֵיהֶם.

(ל"ו) שָׁמַע אֱלוֹהֵינוּ כִּי הָיִינוּ בּוֹזֵה, וְהָשִׁב חֲרָפְתָם אֶל רֵאשֵׁם, וַתָּנֵם לְבָזָה בְּאֶרֶץ שְׁבִיָּה.

(ל"ז) וְאֵל תִּכַּס עַל עוֹנָם, וַחֲטָאתָם מִלְּפָנֶיךָ אֵל תִּמְחָה, כִּי הִכְעִיסוּ לְנֶגְדְּ הַבּוֹנִים.

(ל"ח) וַנִּבְנֶה אֶת הַחוֹמָה. וַתִּקְשֶׁר כָּל הַחוֹמָה עַד חֲצָיָה, וַיְהִי לֵב לָעַם לַעֲשׂוֹת!

כך מצאנו דברי הגה"צ ר' שמחה זיסל (תלמיד מובהק לר' ישראל סלנט) בספרו "חכמה ומוסר" (ח"ב עמ' מא) "הבחירה נמסרה לאדם. אבל כבר כתב "עקידת יצחק" (פרשת וישב, תחילת שער כח, רטו ע"ב) לענין מכירת יוסף: 'אתם עסוקים במכירת יוסף להפר רצוני [של הקב"ה]. ואני לא אפריע מעשיכם, כי הבחירה בידכם. אבל זאת תדעו כי לבסוף כוונתכם לא תקום. כי אהפוך הגלגל מתוך מעשיכם שאתם רוצים להפר ממנו המלוכה, בזה עצמו תשוב אליו המלוכה'. אם כן יוצא מזה כי כן יהיה באחרית הימים, השי"ת יניח האדם להפר עצתו כביכול, לעשות מעשים נגד רצונו ית', אבל לבסוף 'עצת ה' היא תקום'. עכ"ל.